

Citová vazba v rané adolescenci

Attachment in early adolescence

Zuzana Štefánková

PF JČU České Budějovice

Klíčová slova

Citová vazba (attachment), Interview o citové vazbě v pozdním dětství (BISK), reprezentace podpory rodičů, vztahová orientace strategií chování při zátěži

Key words

Attachment, Late Childhood Attachment Interview (BISK), representation of attachment figures' support, attachment behaviour

Anotace

Citová vazba (attachment) k rodičům je obecně považovaná za důležitý ochranný faktor v sociálním a emocionálním vývoji člověka. Příspěvek referuje o předběžných výsledcích studie zaměřené na restandardizaci Interview o citové vazbě v pozdním dětství (BISK, Das Bindungsinterview für späte Kindheit) a charakterizuje tuto metodou. Zkoumaná byla reprezentace podpory rodičů, strategie chování při zátěži a míra zatěžujícího chování rodičů v časně adolescenci. Výsledky naznačují převahu nejistých modelů citové vazby a málo efektivní regulaci negativních emocí ve vztazích s rodiči ve zkoumaném vzorku.

Abstract

Attachment to parents is generally considered an important factor in the social and emotional development.

The paper refers about preliminary research results from the study dealing with restandardization of the Late Childhood Attachment Interview (BISK, Das Bindungsinterview für späte Kindheit) and shortly describes this method. Representation of parents' support, attachment behavioral strategies and the level of emotional stress induced by parents in early adolescence were examined. The findings show prevalence of insecure attachment models and less effective emotion regulation in relations with parents.

1 Úvod

Moderní vzdělávací systém klade důraz na rozvoj osobnosti žáka ve všech oblastech – kognitivní, motivační, emoční a sociální. Všeobecně akcentovaným faktorem z řady předpokladů vývoje osobnosti člověka především v socioemocionální oblasti je citová vazba (attachment) k rodičům, které se tento příspěvek věnuje. Cílem je prezentovat první výsledky z probíhajícího výzkumu reprezentace citové vazby v časně adolescenci realizovaného na PF JČU. Kvůli rozsáhlosti výzkumné části jen krátce informujeme o nové použité metodě (Interview o citové vazbě v pozdním dětství - Das Bindungsinterview für späte Kindheit, dále: BISK, Zimmermann, Scheuerer-Englisch, 2003). Nevěnujeme se také teoretickým základům studie, a proto doporučujeme

nahlédnout do těchto příspěvků: Kulisek, 2000; Štefánková, 2005; Macek, Štefánková, 2006.

2 Cíle výzkumu

Cílem celého projektu je restandardizace metody BISK (Zimmermann, Scheuerer-Englisch, 2003; český překlad: Štefánková, 2004) na zkoumání citové vazby v rané adolescenci, která zatím v českém kontextu chybí. Příspěvek se věnuje se těmto dílčím výzkumným otázkám:

1. Jaké je rozložení zkoumaných charakteristik citové vazby (reprezentace podpory primárních osob a strategie chování dítěte v zátěži) a charakteristik zátěže primárními osobami ve vybraném souboru?
- 2.a Existují souvislosti mezi zkoumanými charakteristikami citové vazby (reprezentace podpory primárních osob a strategie chování dítěte v zátěži) ve vybraném souboru?
- 2.b Existují souvislosti mezi zkoumanými charakteristikami citové vazby a mírou zatěžujícího chování primárních osob ve vybraném souboru?
3. Existují rozdíly ve zkoumaných charakteristikách v souvislosti s pohlavím a věkem?

3 Metoda

Interview o citové vazbě v pozdním dětství (BISK, Zimmermann, Scheuerer-Englisch, 2003; český překlad: Štefánková, 2004 – z tohoto překladu čerpáme v části Metoda i v celém příspěvku) zjišťuje aspekty modelů citové vazby na deklarativní a procedurální úrovni. Je určeno pro děti od 8 do 13 let a v lehké adaptaci je lze použít i ve střední a pozdní adolescenci. Interview je snímáno videokamerou a analýzy probíhají na videozáznamech. Tematické okruhy rozhovoru mapují různé oblasti významné pro děti tohoto věku (hobby, škola, kamarádi, vztahy v rodině, hádky, zákazy, pravidla, subjektivní zátěž, atd.).

Centrálním aspektem metody je hypotéza, že organizace citové vazby představuje vzorec emocionální regulace (Zimmermann, 1999). Proto je cílem rozhovoru zjistit regulaci negativních emocí dětí ve vztazích s primárními osobami. Vztah s rodičem je pro dítě důležitý především v situacích, kde nestačí jeho osobní vnitřní zdroje. Při těchto specifických tématech se zachovává jednotné schéma otázek. Nejdříve se zjišťuje kvalita a intenzita prožívaných emocí v daných situacích, potom strategie chování dítěte. Následně se ptáme, jak rodič vnímá emoce dítěte a jaká je jeho reakce vzhledem k dítěti. Nakonec se zjišťuje, jestli reakce dítěte a rodiče přispívají k efektivní emocionální regulaci dítěte (Zimmermann, Scheuerer-Englisch, 2003). V průběhu interview stoupá intenzita emocionálního obsahu a jeho relevance vzhledem k citové vazbě. Předpokládá se, že je aktivován vnitřní model citové vazby, což se odráží ve verbálních i neverbálních projevech dítěte. Na uvedených předpokladech je vybudován komplexní systém hodnocení organizace citové vazby, který klade na posuzovatele vysoké nároky: je nutné znát teoretická východiska a absolvovat specializovaný trénink ve vyhodnocování dílčích škál.

Pro ilustraci uvádíme část vzorových otázek z rozhovoru:

„Máš z něčeho strach? V jakých situacích? Co pak děláš? Všimne si toho někdo, že máš strach? Kdo? (Ptát se na rodiče.) Jak se to dovědí? Děláš něco, aby se rodiče dověděli, jak se cítíš? Co? (Když dítě neodpovídá, ptát se konkrétněji: např.: Jdeš za mamkou/tátou? Jsi raději sám/sama? Pokoušíš se s mamkou/ tátou o tom mluvit?) Jak

reaguje mamka/táta? Umí ti pomoci? Jak se pak cítíš? Jak by sis přál/a, aby reagovali? Existují ještě jiné situace, kdy máš strach?“ (Štefánková, 2004)

Dále jen velmi stručně popíšeme dvě základní škály: škálu reprezentace podpory primární osoby dítěte (s doplňkovou škálu afektivní a výchovné zátěže) a škálu vztahové orientace chování.

3.1 Škála Podporující versus nepodporující reprezentace primární osoby

Škála zachycuje reprezentaci dětí o míře, v jaké je primární osoba pro ně emocionálně „přístupná“ (k dispozici) v zátěžových situacích (strach, neúspěch ve škole, apod.). O míře podpory rodiče (primární osoby) se rozhoduje na základě následujících tří kritérií: 1. jestli a v jaké míře primární osoba vnímá a správně interpretuje, jak se dítě cítí; 2. jestli a jak citlivě na emoce dítěte reaguje; a 3. jestli dokáže pomoci dítěti regulovat jeho negativní emoce. Posuzuje se i to, nakolik dítě od primární osoby očekává, že mu poskytne útěchu a emocionální jistotu, když jí potřebuje.

Z důvodu co nejpřesnější analýzy jsou témata v interview kategorizována vzhledem k jejich relevanci pro reprezentaci citové vazby. Nejrelevantnějšími tématy jsou: všechny situace, v kterých dítě prožívá strach, starost nebo bolest; všechny situace, v kterých je dítě zklamáno nebo rozzlobeno; dlouhý čas o samotě – především večer; oddělení od rodičů nebo rodiny, jako např. pobyty v nemocnici, tábory apod.; návštěva lékaře; situace, v kterých rodiče mohou reagovat odmítnutím, odnětím lásky.

Míra podpory se hodnotí pro každou primární osobu zvlášť na 5bodové škále (škálové hodnoty v tabulce č.1.).

3.2 Škála Strategie vztahově-orientovaného chování v zátěžových situacích

Hodnocení chování dítěte v zátěžových situacích probíhá ve 2krocích: V 1. kroku se hodnotí strategie ve specifických situacích na 3bodové škále (tabulka č.1.), čím se získává vzorec chování dítěte zvlášť pro každou specifickou situaci (např. situace strachu, smutku, hněvu, napětí po hádce, nepříjemný pocit ze špatné známky, pláč, odloučení od rodičů). V 2. kroku se zohledňují všechny situace a hodnotí se obecná strategie vztahově-orientovaného chování na 5bodové škále (tabulka č.1.). Ve všech případech se posuzují strategie na kontinuu mezi „orientací na vztahy“ a „vyhýbání se vztahům“ (vyhýbání se kontaktu v zátěžových situacích). Oba póly v chování jsou definovány následně:

1. „Orientace na vztahy“: dítě otevřeně vyjadřuje city strachu, bolesti, bezmoci před primárními osobami, nebo vyhledává v zátěžových situacích jejich přítomnost, aby znovu získalo jistotu a útěchu, když jeho zdroje nestačí na to, aby samo zvládlo situaci.
2. „Odmítáním vztahů“ reaguje dítě, když v zátěžových situacích neukazuje svým primárním osobám žádné city; když předstírá jiné falešné city; nebo když se pokouší situaci zvládnout samo a straní se vztahů.

3.3 Doplňková škála Zátěž dítěte chováním primárních osob

Škála zjišťuje míru zatěžujícího chování rodiče, kterou dítě vnímá a sděluje. Cílem škály je charakterizovat ty vztahy, ve kterých rodiče indukují v dětech emocionální zátěž – buď při nedostatečné emocionální podpoře nebo i přes ní. Za zátěž jsou považovány formy chování, kterými rodiče odepírají svým dětem porozumění, podporu nebo útěchu, nebo aktivně - vlastním chováním, emocemi nebo očekáváními -

vyvolávají u dítěte nejistotu, pocity viny, strach nebo smutek. Rozlišovaná je zátěž afektivní a výchovná.

Výchovná zátěž znamená, že v chování rodiče dominují výchovné nároky bez ohledu na dítě, které je tak nepřiměřeně zatěžováno výchovnými opatřeními nebo je vystaveno různým formám zneužívání. Rozeznávány jsou dvě formy rodičovské dominance: výchovně-restriktivní (rodiče udělují dítěti nadměrně přísné tresty až po tělesné tresty nebo zneužití, aby prosadili svá očekávání a výchovné nároky) a výchovně-emocionální (způsoby chování, které vyvíjí na dítě emoční tlak, aby se chovalo podle přání rodiče, např. vyhrožování odnětím lásky nebo opuštěním dítěte).

Afektivní zátěž je hodnocena, když dominují afektivní potřeby rodiče. Rodiče například přenáší na děti své negativní emoce nebo si je na nich vybíjí. Díky svým náladám jsou rodiče pro dítě nevypočitatelní a vyvolávají v něm stálou nejistotu. Dítě může ve vztahu k rodičům přebrat zodpovědnost.

Výpovědi dětí se posuzují na základě četosti a intenzity zátěže na pětistupňové škále, kde 1 označuje žádnou zátěž a 5 zátěž velmi vysokou. Zátěž se hodnotí zvlášť pro každou primární osobu v každé z jmenovaných oblastí (afektivní, výchovně-restriktivní a výchovně-emocionální zátěž). Dohromady je tak získáno šest hodnot.

Třetí základní škálou BISK jsou „formální kritéria“, jejichž prezentace také přesahuje rámec tohoto sdělení.

Přehled proměnných použitých v příspěvku, jejich zkratk a škálových hodnot obsahuje tabulka 1.

4 Výzkumný vzorek

Do analýzy pro tuto studii jsme zahrnuli 57 žáků základních škol v Českých Budějovicích ve věku 10-13 let. Z celkového počtu 57 bylo 27 chlapců a 30 dívek. Průměrný věk byl 11,21 (chlapci: 11,19 let, dívky: 11,21 let).

5 Výsledky

Data byla získána hodnocením rozhovorů BISK z videozáznamů, jak je uvedeno v metodě, dvěmi hodnotitelkami. Vzájemná pozorovatelská shoda byla uspokojivě daná s autorem metody (P.Zimmermann) a jednou z hodnotitelek i mezi hodnotitelkami vzájemně pro téměř všechny kategorie (kappa v rozmezí 0,85 až 0,93). Nižší shody bylo dosaženo mezi oběmi hodnotitelkami v kategoriích: afektivní a výchovně-emocionální zátěž otce (kappa 0.79 a 0.81). Nižší shoda pravděpodobně souvisí s méně přesnou formulací uvedených škál (konceptuální změny v metodě jsou diskutovány s autory).

5.1 Rozložení charakteristik citové vazby

Základní přehled získaných výsledků poskytuje tabulka 2. Je z ní patrné, že v každém případě bylo využito celé škály 1 až 5 respektive 1 až 3. Vysoké hodnoty 5 byly však voleny pro reprezentace a všeobecnou strategii minimálně. V proměnných týkajících se otce je nižší počet údajů (55), protože jeden v analýze chyběl. Nižší počty dat při specifických strategiích jsou způsobeny chybějícími údaji o jednotlivých strategiích v některých rozhovorech.

Jak vyplývá z tabulky 2 matky jsou hodnoceny v průměru jako více podporující než otcové. V reprezentaci podpory matky byla nejvíce (v 32,14 procentech) udělována hodnota 3 (Primární osoba je ve stejné míře podporující a nepodporující), v reprezentaci

Tabulka 1. Přehled proměnných získaných z BISK použitých v příspěvku

Zkratka	Škála	Škálové hodnoty
Reprezentace primární osoby		
R.MAMA	Reprezentace podpory matky	5 Primární osoba je velmi podporující a vstřícná 4 Primární osoba je podporující 3 Primární osoba je ve stejné míře podporující a nepodporující 2 Primární osoba je sotva podporující 1 Primární osoba není podporující
R.TATA	Reprezentace podpory otce	
Strategie vazbově-orientovaného chování v zátěžových situacích		
STRAT	Všeobecná strategie	5 Neustále orientovaná na vztah 4 Převážně orientovaná na vztah 3 Ambivalentní (nejasná - měnící se) 2 Spíše vyhýbavá 1 Neustále vyhýbavá
	Specifické strategie pro jednotlivé zátěžové situace	
STRACH	Strach	3 Orientovaná na vztahy 2 Ambivalentní 1 Vyhýbavá
HNEV	Hněv/vztek	
NAPĚTÍ	Napětí	
PLAC	Pláč	
SMUTEK	Trápení/smutek	
TEL.KONT	Tělesný kontakt	
ZRANENI	Zranění	
SP.ZNAM	Špatná známka	
Zátěž dítěte primární osobou		1 Žádné aktivní způsoby chování rodiče, které by dítě zatěžovaly 2 Jedna konkrétní zátěžová situace nebo častost není ličena přesně 3 Minimálně dvě konkrétní situace, dva různé způsoby zátěže 4 Pravidelně se opakující zatěžující chování rodiče, příp. trauma 5 Minimálně dva pravidelně se opakující zatěžující způsoby chování
ZM.AFEKT	Afektivní zátěž (matka)	
ZT.AFEKT	Afektivní zátěž (otec)	
ZM.EMOC	Výchovně-emocionální zátěž (matka)	
ZT.EMOC	Výchovně-emocionální zátěž (otec)	
ZM.RESTR	Výchovně-restriktivní zátěž (matka)	
ZT.RESTR	Výchovně-restriktivní zátěž (otec)	

podpory otce byla nejvíce (v 32,73 procentech) udělována hodnota 2 (Primární osoba je sotva podporující). Všeobecná strategie byla hodnocena nejčastěji střední hodnotou 3 – tj. jako ambivalentní (48,21%), průměr byl mírně nižší (2,732).

Při jednotlivých specifických strategiích se četnosti výrazně liší. Např. v situacích strachu využíval téměř stejný počet adolescentů vyhýbavou (hodnota 1 v 42,86%) jako ambivalentní strategii (hodnota 2 v 41,07 %). Při kontrole pro pohlaví jsme zjistili, že vyhýbavě se při strachu chová až 59% chlapců a jen 28% dívek, přičemž se tento poměr mění pro ambivalentní strategii: 26% chlapců a 55% dívek. V situacích smutku až 61,11% adolescentů využívalo vyhýbavé strategie (hodnota 1, z toho 44% dívek a až 78% chlapců). Při zranění byla nejčastější vztahově-orientovaná strategie chování (hodnota 3 v 74,51%, bez odlišností mezi pohlavími).

Tabulka 2 Deskriptivní statistika proměnných získaných z BISK a využitých v prezentované studii

	Min	Max	Průměr	Četnosti škálových hodnot: absolutní a procentuální					SUMA
				1	2	3	4	5	
R.MAMA	1	5	3,071	3 5,36	15 26,79	18 32,14	15 26,79	5 8,93	56 100
R.TATA	1	5	2,382	14 25,45	18 32,73	12 21,82	10 18,18	1 1,82	55 100
STRAT	1	5	2,732	9 16,07	9 16,07	27 48,21	10 17,86	1 1,79	56 100
STRACH	1	3	1,625	24 42,86	23 41,07	7 12,5			56 100
HNEV	1	3	1,268	44 78,57	9 16,07	3 5,36			56 100
NAPĚTÍ	1	3	1,34	30 60	14 28	3 6			50 100
PLAC	1	3	2,214	13 23,21	18 32,14	25 44,64			56 100
SMUTEK	1	3	1,5	33 61,11	15 27,78	6 11,11			54 100
TEL.KONT	1	3	2,589	8 14,29	7 12,5	41 73,21			56 100
ZRANENI	1	3	2,706	2 3,92	11 21,57	38 74,51			51 100
SP.ZNAM	1	3	1,98	14 28,57	19 38,78	15 30,61			49 100
ZM.AFEKT	1	5	2,018	23 41,07	18 32,14	9 16,07	3 5,36	3 5,36	56 100
ZT.AFEKT	1	5	1,891	23 41,82	20 36,36	9 16,36	1 1,82	2 3,64	55 100
ZM.EMOC	1	5	1,714	37 66,07	9 16,07	4 7,14	1 1,79	5 8,93	56 100
ZT.EMOC	1	5	1,545	34 61,82	15 27,27	4 7,27	1 1,82	1 1,82	55 100
ZM.RESTR	1	5	2,089	18 32,14	21 37,5	12 21,43	4 7,14	1 1,79	56 100
ZT.RESTR	1	5	1,891	22 40	21 38,18	9 16,36	2 3,64	1 1,82	55 100

Hodnoty jednotlivých typů zátěže se převážně nacházejí v dolní části pětibodové škály (hodnoty 1 a 2). Zatěžující chování rodičů je vnímáno adolescenty v průměru jako méně intenzivní (průměrné hodnoty od 1,545 pro emocionální zátěž otce po 2,089 pro restriktivní zátěž matky). Hodnoty pro jednotlivé typy zátěže matky jsou v průměru mírně vyšší než zátěž otce.

5.2 Souvislosti mezi charakteristikami citové vazby

Vzájemné korelace mezi reprezentací podpory matky a otce a také jejich souvislost se všeobecnou strategií, jak je zobrazuje tabulka 3, jsou statisticky významné. Souvislost všeobecné strategie chování s reprezentací podpory matky ($r=0,711^{**}$) je silnější než s reprezentací podpory otce ($r=0,324^{*}$).

Jednotlivé specifické strategie jsou v statisticky významném vztahu k všeobecné strategii. Kromě míry vztahové orientace při pláči (ukazuje se jen tendenční vztah $r=0,260+$) byly zjištěny signifikantní kladné korelace specifických strategií s reprezentací podpory matky. S reprezentací podpory otce dosahuje statistické významnosti na hladině 0,05 jen souvislost specifické strategie při smutku ($r=0,294^*$), tendenční vztah se ukazuje také pro vztahovou orientaci při pláči ($r=0,254+$).

Na základě uvedených výsledků lze uvažovat o významné souvislosti mezi vztahovou orientací chování v zátěži a zvnitřněným vnímáním podpory matky pro náš vzorek. Souvislost reprezentace podpory otce se všeobecnou vztahovou orientací chování je slabší a signifikantní vztahy s většinou specifických strategií chybí.

Pro prověření souvislostí mezi charakteristikami citové vazby a mírou zátěže způsobené primárními osobami jsme vytvořili proměnné „celkové zatěžující chování matky“ (MZATEZ) a „celkové zatěžující chování otce“ (TZATEZ). Proměnné vznikly součtem všech tří dílčích škálových hodnot zátěže zvláště pro matku a otce. Statisticky významné se ukázaly jen záporné korelace obou celkových zátěží s reprezentací podpory matky ($r=-0,353$, $p=0,001$ pro MZATEZ a $r=-0,275$, $p=0,05$ pro TZATEZ). Vzájemná korelace mezi celkovým zatěžujícím chováním matky a celkovým zatěžujícím chováním otce je významná ($r=0,765$, $p=0,001$). Při uváděných výsledcích je nutno brát v úvahu mírně nižší shodu hodnotitelů v důsledku nedostatečné přesnosti zátěžových škál, jak je uvedeno výše.

Tabulka 3 Souvislosti mezi reprezentací podpory matky a otce, všeobecnou strategií a specifickými strategiemi chování

	R.MAMA	R.TATA	STRAT
R.MAMA	1	0,465**	0,711**
R.TATA	0,465**	1	0,324*
STRAT	0,711**	0,324*	1
STRACH	0,270**	0,052	0,451**
HNEV	0,338*	-0,008	0,553**
NAPĚTÍ	0,512**	0,154	0,452*
PLAC	0,260+	0,254+	0,500**
SMUTEK	0,515**	0,294*	0,589**
TEL.KONT	0,410*	0,141	0,558**
ZRANENI	0,390*	0,234	0,419*
SP.ZNAM	0,383*	0,143	0,341*

Spearmanovy neparametrické korelace, ** $p \leq 0,01$, * $p \leq 0,05$, + $p \leq 0,1$

5.3 Vliv pohlaví a věku

Vliv pohlaví na získané výsledky jsme zjišťovali pomocí testování rozdílů v jednotlivých charakteristikách mezi dívkami a chlapci (Mann-Whitney U test) a testování souvislostí proměnné pohlaví s jednotlivými charakteristikami (Spearman). Statisticky významných souvislostí a rozdílů bylo dosaženo jen u specifických strategií chování adolescentů v situacích strachu ($U=229$, $Sig=0,004$; $r=0,325^*$) a smutku ($U=246$, $Sig=0,018$; $r=0,390^*$). Dívky se v těchto situacích chovaly více vztahově-orientovaně než chlapci (průměrné rangy pro smutek: 34,1 a 22,48 a pro strach: 31,89 a 23,11). Statisticky nevýznamné rozdíly se ve prospěch vyšší vztahové orientace dívek objevují však u všech specifických strategií (některé jsou již uvedeny výše). Jen v

20,7% byla všeobecná strategie chování dívek hodnocena jako vyhýbavá (škálové hodnoty 1 a 2), avšak u chlapců tomu tak bylo v 44,4%.

Stejným způsobem jako vliv pohlaví jsme zjišťovali i vliv věku. Vzhledem k věku se vyskytl významný rozdíl jen ve specifické strategii v situacích smutku ($U=237$, $Sig=0,025$). Mladší adolescenti (10 až 11let, průměrný rang 24,18) se chovali v situacích smutku více vztahově-orientovaně než starší adolescenti (12 až 13 let, průměrný rang 32,71). Průměry a středové hodnoty ostatních proměnných se liší málo, tendence k vyšším hodnotám jsou střídavě ve prospěch mladších nebo starších probandů. Věkové skupiny nebylo však možné vytvořit početně vyrovnaně (33 mladších adolescentů a 23 starších adolescentů), což může znamenat určité zkreslení výsledků.

Zabývali jsme se také interakcí věku a pohlaví vzhledem k charakteristikám citové vazby. Zjistili jsme, že se významné rozdíly systematicky nevyskytují. Uvádíme nejzajímavější jednotlivá zjištění. V situacích strachu se chovají vyhýbavě častěji mladší chlapci (73%) než starší (50%). Mezi mladšími a staršími dívkami byl rozdíl nepatrný. V situacích hněvu většina chlapců a dívek využívá vyhýbavou strategii. Z toho je 75% mladších a až 90% starších chlapců, 82% mladších a 67% starších dívek. Své emoce otevřeně pláčem vyjadřuje 56% mladších chlapců, jen 18% starších chlapců a přibližně polovina dívek bez rozdílu ve věku. Podle chí-kvadrát testu existují statisticky významné rozdíly vzhledem k věku a pohlaví pro specifickou strategii smutku ($\chi^2=13,08$, $p=0,04$) a afektivní zátěž matky ($\chi^2=21,75$, $p=0,04$). V situacích smutku se chová vyhýbavě 59% mladších a 17% starších dívek, 88% mladších a 64% starších chlapců. Matky zatěžují afektivním způsobem více starší dívky (58%) a mladší chlapce (50%) než mladší dívky (30%) a starší chlapce (28%).

6 Diskuse

Matky jsou vnímány adolescenty v průměru jako ani podporující ani nepodporující a otcové jako spíše nepodporující. Všeobecná strategie chování při zátěži se ukazuje v průměru jako spíše vyhýbavá až ambivalentní. Výsledky signalizují nižší míru podpory rodičů a nižší míru vztahové orientace chování v časně adolescenci. Lze tedy uvažovat o nejistých vnitřních modelech fungování citové vazby testovaných adolescentů a málo efektivní regulaci negativních emocí v interakcích s rodiči.

Podle teorie citové vazby a výsledků longitudinálních studií představuje nejistý model citové vazby dětí k rodičům rizikový faktor pro vývoj osobnosti a je asociován s méně-efektivní emocionální regulací a nižší socio-emocionální kompetencí (Greenberg, 1999; Zimmermann, 1999, 2000; Zimmermann, Scheuerer-Englisch, 2003). Uvedená teze podpořená četnými výzkumy koresponduje se zjištěními prof. Matějčka o důsledcích psychické subdeprivace (Matějček, 1987, 1996).

Výsledky našeho výzkumu představují aktuální status citové vazby adolescentů. Organizace citové vazby se v průběhu života vyvíjí a může se měnit. Tato studie však zanedbává longitudinální hledisko i další spoluovlivňující faktory. K formování citové vazby v adolescenci přispívají jednak zkušenosti s primárními osobami z dětství integrovány ve vnitřních modelech (tzn. raná kvalita citové vazby), ale do značné míry také kvalita aktuálních vztahů s primárními osobami (např. Zimmermann, 1995; Allen a kol., 2004). Významnou roli ve vývoji organizace citové vazby mohou mít i různé další intervenující vlivy v průběhu života dítěte, které jsme nesledovali. K nejzávažnějším

patří socioekonomická úroveň rodin, ztráta primární osoby, rozvod rodičů, nemoc vlastní nebo primární osoby, různorodé formující zkušenosti ze vztahů s jinými osobami kromě rodičů, pozitivní nebo negativní změna v rodičovské péči. Významný vliv má také mentální reprezentace citové vazby rodičů, diskutuje se o vlivu temperamentu dítěte a rodičů, atd. Nezanedbatelný je vliv socio-kulturního prostředí. Výzkumy dokládají rozdíly v organizaci citové vazby v různých kulturách v souvislosti s odlišnými způsoby výchovy (Ijzendoorn, Sagi, 1999).

Nižší reprezentace podpory otců je vysvětlitelná menší mírou jejich participace ve výchově resp. ve vazbově-relevantních situacích než je tomu u matek. Ve výzkumu se ukázalo, že když matka byla hodnocena jako méně podporující, tak hodnocení otce bylo převážně ještě nižší. Reprezentace podpory otce také vykazuje nižší souvislost se všeobecnou strategií i specifickými strategiemi chování při zátěži. Chybějící longitudinální souvislosti citové vazby k otcům v raném věku (a reprezentace podpory otce později) s vývojovými charakteristikami sledovaných 10letých dětí v bielefeldském projektu vysvětluje Scheuerer-Englisch (1989) větší „rolově-specifickou“ absencí otců než matek.

Při interpretaci výsledků zohledňujeme vývojové období časně adolescence, ve kterém dochází k postupnému osamostatňování se od rodičů. Adolescenti proto mohou vyhledávat oporu rodičů méně (chovat se méně vztahově-orientovaně) a více se snažit spoléhat na vlastní síly, což se může zpětně projevit i v hodnocení rodičovské připravenosti k podpoře. Intenzivní je vývoj kognitivních schopností, zejména rozvoj formálně-logických operací. V rané adolescenci se stává jedinec schopen kritického myšlení a integrace jednotlivých poznatků a zkušeností (Macek, 1999). Proto adolescent také vnímá a hodnotí své vztahy s primárními osobami diferencovaněji a současně je schopen náležité integrace a zevšeobecnění svých vztahových zkušeností. (Podrobněji se problematice citové vazby v adolescenci věnuje přehledová studie: Macek, Štefánková, 2006).

Zjištěné míry vztahové orientace u specifických strategií v našem vzorku ukazují, že v některých situacích se probandi v časně adolescenci spíše obracejí na rodiče a v jiných už převážně ne (hněv, strach, smutek). U jisté části probandů, zvláště u starších, mohou funkci emoční opory v některých situacích plnit vrstevníci (dobří přátelé), kteří mají v očích adolescentů více pochopení pro určité situace (Allen, Land, 1999). S věkem se zvyšuje také počet situací, které adolescenti kompetentně zvládají samostatně, avšak i mezi adolescenty stejného věku jsme pozorovali značnou variabilitu.

Formy rodičovského zatěžujícího chování jsou chápány jako omezující vzhledem k vytvoření jisté citové vazby. V našem vzorku se ukázaly středně silné negativní vztahy reprezentace podpory matky s mírou zatěžujícího chování matky a otce. Vyšší míra zatěžujícího chování může pramenit i z typických konfliktů v dospívání, které zvládají méně efektivně matky adolescentů s nejistým než s jistým modelem citové vazby (tyto matky jsou vnímavější vůči potřebám svých dětí). Otcové jsou výrazně méně podporující a zdá se, že také méně přítomní při řešení různých výchovných situací (nejen vazbově-relevantních). Někteří se selektivně spolupodílejí na výchovných opatřeních, jiní vstupují jen do řešení eskalujících situací. Tato nevyrovnanost může spoluvysvětlit jen slabé souvislosti otcovské podpory s mírami zátěže. Všeobecná strategie chování v časně adolescenci je nezávislá na míře aktivní zátěže ze strany rodičů. Zdá se, že pro vztahovou orientaci všeobecné strategie jsou důležité především

zvnitřněné zkušenosti podporujícího chování matky a mnohem méně aktuálně se vyskytující zátěže ze strany otce či matky. Ve výsledcích práce S. Kellinghausové (2002), která zkoumala pomocí BISK citovou vazbu dětí ve věku 8-12 let (průměr 10,3 let, tedy v průměru o rok mladší než náš výzkumný vzorek) se ukázaly negativní vztahy zátěže matky a otce se všemi charakteristikami citové vazby.

Podle Bowlbyho (1982) mají reprezentace emoční podpory rodičů a strategie chování dětí a adolescentů v zátěži základ v kvalitě rané citové vazby a v pevnosti tohoto pouta v průběhu života. Rodiče mají nezastupitelnou funkci v regulaci negativních emocí i v časně adolescenci a vrstevníci je nemohou plně nahradit. Mentální reprezentace citové vazby považujeme za výsledek formování vnitřních modelů fungování citové vazby v průběhu celého vývoje. Zásadní otázka, nakolik jsou zjištěné reprezentace podpory rodičů a strategie chování při zátěži ovlivněny aktuálními vývojovými změnami v časně adolescenci, však zůstává otevřená.

Výrazné statisticky významné věkové ani mezipohlavní rozdíly v našem vzorku nebyly zjištěny. Vliv věku se ukázal statisticky významným jen při smutku (mladší adolescenti se chovali v situacích smutku více vztahově-orientovaně než starší). Kellinghausová (2002) a Zimmermann (1989) využívající BISK nezjistili žádné rozdíly. Podle Zimmermanna (2000) aktivuje BISK stejně systém citové vazby u mladších i starších dětí, i přes s věkem se zvyšující schopnost autonomní regulace emocí. Proto jsou případné rozdíly mezi staršími a mladšími dětmi podmíněny ne věkem ale rozdíly v jejich organizacích citové vazby. Určujícími mohou být faktory ovlivňující vztahy mezi rodiči a jejich dětmi, vůči kterým jsou děti v průběhu vývoje různě citlivé. Např. Matějček (Matějček, Dytrych, 1999) považuje za nejdůležitější formativní faktor pro emocionální vývoj ve středním školním věku (věkové rozmezí 8 až 11 let, ve kterém se nachází námi definovaná skupina „mladších adolescentů“) vzájemný vztah rodičů. Vnímání kvality vztahu mezi rodiči ovlivňuje důvěru dítěte v rodiče a v jejich vztah k němu. Zvláště negativně vnímají v tomto období neshody rodičů, rozvod či změny v rodinném uspořádání. Matějček dále zdůrazňuje význam učení se rolově-specifickému ženskému a mužskému chování a také důležitost aktivace intuitivního pečovatelského chování v tomto období.

V teorii citové vazby nejsou formulovány žádné hypotézy o mezipohlavních rozdílech ve vývoji citové vazby k rodičům. Ve výzkumech převážně rozdíly nacházeny nejsou (např. Kellinghausová, 2002). V bielefeldské studii (Zimmermann, 1989) se desetileté dívky ukázaly jako vztahově orientovanější (vyhledávali častěji oporu rodičů) než desetiletí chlapci (ve všeobecné strategii chování). V našem vzorku se chovaly dívky více vztahově-orientovaně než chlapci v specifických situacích smutku a strachu. Statisticky nevýznamné ale pestré rozdíly se objevily ve většině specifických strategií. Lze tedy uvažovat o zvýraznění těchto mezipohlavních rozdílů při zvýšení počtu probandů.

Variabilita dat v této studii naznačuje různé vývojové tendence specifických strategií chlapců a dívek (např. chlapci se v situacích strachu chovají s věkem méně vyhýbavě, atd.), což může být ovlivněno vývojem ženského a mužského rolového chování v středním školním věku (Matějček, Dytrych, 1999). Avšak zjištění mají významná omezení (nízký počet probandů, chybějící longitudinální souvislosti, vliv dalších faktorů). Variabilitu specifických strategií chování a různou míru afektivní zátěže matkou v souvislosti s pohlavím a věkem je nutné vidět v kontextu reprezentace

podpory rodičů a dalších charakteristik. Výsledky by měly být verifikovány na větším vzorku.

Z hlediska socializačně podmíněných rozdílů mezi chlapci a dívkami je možné vzít v úvahu rozdílné způsoby, jakými komunikují rodiče o emocích se svými syny a dcerami. Podle Maccobyové (2000, podle Kellinghausové, 2002) se mluví s dívkami obšírněji a častěji o emocích a mezilidských tématech než s chlapci. Právě diskurz o vazbově-relevantních událostech je zásadní podmínkou vytvoření vědomě přístupných modelů fungování citové vazby (Grossmann, Grossmann, 2001). Možno předpokládat, že citliví rodiče budou stejně citlivě přistupovat k synům i dcerám a budou obdobně s nimi mluvit o emocionálních tématech. Mezipohlavní rozdíly se nechají očekávat spíše u dětí a adolescentů s nejistou organizací citové vazby.

Metoda BISK se na základě dosavadního použití zdá být vhodnou metodikou pro zkoumání modelů fungování citové vazby v rané adolescenci. Naše zjištění jsou porovnatelné s výzkumnými výsledky německých kolegů aplikujících BISK (např. Zimmermann a kol., 2002; Zimmermann, Scheuerer-Englisch, 2003, Loosen, 2003), ale více o tom budeme pojednávat v jiných publikacích.

7 Závěr

Prezentované předběžné výsledky naznačují převahu nejistých modelů citové vazby v našem vzorku a málo efektivní regulaci negativních emocí ve vztazích s rodiči. Použitá metoda BISK se ukázala jako vhodná pro zkoumání charakteristik citové vazby k rodičům v časně adolescenci. I přes určitá omezení považujeme studii za přínosnou z hlediska vývoje metody na zjišťování citové vazby a tím umožnění dalšího výzkumu organizace citové vazby českých dětí a adolescentů. Slibné je také využití metody BISK v klinické praxi na diagnostické a terapeutické účely.

Literatura:

- Allen, J. P., Land, D. (1999): Attachment in Adolescence. In: J. Cassidy, P. Shaver, (Eds.), Handbook of attachment theory and research, NY: Guilford, 319-335.
- Allen, J.P., McElhaney, B., Kuperminc, G.P., Jodl, K.M.(2004): Stability and Change in Attachment Security Across Adolescence. Child Development, 75, 1792-1805.
- Bowlby, J.(1982) Attachment and loss: Vol.. Attachment. NewYork: Basics Books
- Greenberg, M. (1999): Attachment and psychopathology in Childhood. In J. Cassidy, P. Shaver, (Eds.), Handbook of attachment theory and research. (pp.469-496). NY: Guilford.
- Grossmann, K. E. & Grossmann, K. (2001). Die Bedeutung sprachlicher Diskurse für die Entwicklung internaler Arbeitsmodelle von Bindung. In G. Gloger-Tippelt (Eds.), Bindung im Erwachsenenalter, Bern: Huber, 75-101.
- Ijzendoorn, M.H., Sagi, A. (1999): Cross-Cultural Patterns of Attachment. Universal and contextual dimensions. In: J. Cassidy, P. Shaver, (Eds.), Handbook of attachment theory and research, NY: Guilford, 713-734.
- Kellinghaus, S. (2002). Stabilität von Bindung in der späten Kindheit. Diplomarbeit, Universität Regensburg.
- Kulisek, P. (2000): Problémy teorie raního citového přilnutí (attachment). Československá psychologie, 44, 404-423.
- Lossen, K.(2003): Bindung und Persönlichkeit bei Kindern in psychiatrischer Behandlung. Unveroeffentlichte Diplomarbeit. Universitaet Regensburg.
- Macek, P.(1999): Adolescence, Portál.

- Macek, P., Štefánková, Z. (2006): Citová vazba a vztahy s rodiči. In P.Macek, L. Lacinová (Eds.), *Vztahy v dospívání*. Brno: Barrister & Principál.
- Matějček, Z. (1987): Pojem psychické subdeprivace, *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 5, 419-422.
- Matějček, Z. (1996): Teoretická úvaha nad pozdními následky psychické deprivace a subdeprivace. *Československá psychologie*, 5, 369-375.
- Matějček, Z. Dytrych, Z.(1999): *Nevlastní rodiče a nevlastní děti*, Praha:Grada
- Richardson, R.A. (2005): Developmental Contextual Considerations of Parent – Child Attachment in the Later Middle Childhood Years. In K.A. Kerns, R.A.Richardson (Eds.): *Attachment in Middle Childhood*, s.24-45, NY: Guilford.
- Scheuerer-Englisch, H. (1989): *Das Bild der Vertrauensbeziehungen bei zehnjährigen Kindern und ihren Eltern: Bindungsbeziehungen in längsschnittlicher und aktueller Sicht*. Regensburg: Unveröffentlichte Dissertation.
- Štefánková, Z. (2004): Interview o citové vazbě v pozdním dětství: překlad metody, nepublikováno.
- Štefánková, Z. (2005): Citová vazba v detstve a adolescencii vo vzťahu k emocionálnej regulácii. *Československá Psychologie* č.5, s. 432-445.
- Zimmermann, P. (1989). Die Repräsentation der Vertrauensbeziehung zehnjähriger Kinder zu ihren Eltern im Interview. Diplomarbeit, Universität Regensburg.
- Zimmermann, P.(1995): Bindungsentwicklung von der frühen Kindheit bis zum Jugendalter und ihre Bedeutung für den Umgang mit Freundschaftsbeziehungen. In G. Spangler, P. Zimmermann, (Eds.), *Die Bindungstheorie, Grundlagen, Forschung und Anwendung*. Stuttgart: Klett-Cotta, 203-231.
- Zimmermann, P. (1999): Structure and functions of internal working models of attachment and their role for emotion regulation. *Attachment and Human Development* 1, 55-71.
- Zimmermann, P. (2000): Bindung, internale Arbeitsmodelle und Emotionsregulation: Die Rolle von Bindungserfahrungen im Risiko-Schutz-Modell. *Frühförderung Interdisziplinär*, 19, 119-129.
- Zimmermann, P., Scheuerer-Englisch, H., Kellinghaus, S., Leu, A. Lossen, K., Piendl, T. (2002): Attachment and Personality in Late Childhood: Differences between Clinical and Non-Clinical Samples, University of Regensburg, Germany: Poster presented at the XVIth ISSBD Biennial Meeting in Ottawa.
- Zimmermann, P., Scheurer – Englisch, H. (2003): Das Bindungsinterview für die späte Kindheit. In H. Scheurer–Englisch, G.J. Suess, W.P. Pfeifer (Eds), *Wege zur Sicherheit. Bindungswissen in Diagnostik und Intervention*, Psychosozial-Verlag Gießen, 241-276.

(Příspěvek je součástí disertační práce, která byla podpořena nadací Jacobs Foundation. Za spolupráci na realizaci studie chci poděkovat Michale Chatrné (spolupracující na vyhodnocování dat v rámci její diplomové práce) a dále Haně Česánkové, Sandře Ilkové, Kateřině Kochové, Šárce Kolářové a Petře Makovičkové-Brychtové (za spolupodílení se na vedení výzkumných interview), Pavle Novotné a Marcele Slámové (za přepisy rozhovorů).